

Гусаров К. В.,
д.ю.н, проф.,
завідувач кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

З початком відкритої російської збройної агресії проти України 24 лютого 2022 р. правове регулювання суспільних відносин зазнало суттєвих коригувань. Не є виключенням і процесуальне законодавство, що регламентує процедуру судового захисту порушених під час військової агресії цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Слід зазначити, що за декілька місяців російської військової агресії помітна активна робота вітчизняного законодавця по врегулюванню трудових та інших правовідносин соціального спрямування, а також вдосконаленню правовідносин кримінально-правового циклу щодо військових, зокрема, злочинів. Увага держави до забезпечення соціальних прав учасників правовідносин під час воєнного стану відповідає конституційному положенню про визнання людини в Україні найвищою соціальною цінністю. Змін та доповнень зазнала чимала кількість норм права в цілому. Враховуючи предмет даного наукового заходу та необхідність висловлення пропозицій щодо внесення доповнень та змін до норм національного цивільного процесуального законодавства, вважаю за доцільне висловити наступні пропозиції, котрі можуть посилити ефективність судового захисту цивільних прав. Варто в даному аспекті погодитись із думкою В.В. Комарова про те, що інститути правосуддя і судочинства повинні вдосконалюватися відповідно до викликів сучасного суспільства [5, с. 5].

Процедура реалізації судового захисту потребує наявності комплексу заходів по зверненню за захистом тієї чи іншої особи до органу судової влади. Отриманню рішення суду з позитивним для позивача змістом передують ретельна робота над змістом позовної заяви, аналізом спірних правовідносин та їх правової характеристики. Наявність різноманітних «ускладнень» руху справи при відкладенні розгляду справи, зупиненні судових проваджень досить часто втомлює й вимотує сторін.

Проте при реалізації права звернення до суду не завжди помітним є аналіз такої передумови, як сплата судових витрат. У даному аспекті першочерговим є оплата судового збору в якості обов'язкової передумови звернення до суду. Аналіз інституту судових витрат з наукового боку здійснено, наприклад, Ю. В. Білоусовим та Н. Ю. Голубевою [2; 3]. У той же час аналіз Закону України «Про судовий збір», передусім ст. 4 цього нормативного акту передбачає, що при подачі позовної заяви майнового, зокрема, характеру, фізичною особою або фізичною особою-підприємцем, розмір судового збору дорівнює, за загальним правилом, 1 % ціни позову.

Під час військової агресії Російської Федерації проти України слід відмітити істотне скорочення доходів громадян. Така обставина робить ще більш ускладненим реалізацію права на судовий захист з причини, перш за все, виникнення труднощів при сплаті судового збору. Це стосується особливо тимчасово переміщених осіб, які втратили роботу та залишились в багатьох випадках без засобів до існування. З огляду на такі обставини, приймаючи до уваги необхідність реалізації гарантування доступу до правосуддя, варто на законодавчому рівні позитивно вирішити питання відносно звільнення від сплати судового збору фізичних осіб – внутрішньо-переміщених осіб, які звертаються до суду за захистом.

Проблема доступу до правосуддя до свого змісту включає і територіальну доступність судів для звернень заінтересованих осіб. Процесуальний порядок звернення до суду передбачає дотримання встановлених правил підсудності суду цивільних справ. Вони, з свого боку, викладені у статтях 23–32 ЦПК України та містять, в багатьох випадках, визначення підсудності місцем проживання (перебування) відповідача. Однак як вказаний вид підсудності, так і інші, визначені цивільним процесуальним законодавством, не передбачають, вважаю, складнощів у реалізації права звернення до суду за захистом під час військових дій. У зв'язку з цим уявляється за можливе запропонувати встановити альтернативну підсудність по цивільним справам за заявами тимчасово-переміщених осіб та осіб, що мешкають на тимчасово-окупованих територіях, до будь-якого суду першої інстанції на території України із урахуванням правил інстанційної юрисдикції.

Окупація значної території України з 24 лютого 2022 р. призвела до блокування переміщення як населення, так і звичайного руху транспорту, поштового зв'язку тощо. У зв'язку із цим має місце втрата судами справ, включаючи цивільні, внаслідок захоплення території України, пошкодження та руйнування будівель судів тощо. Проте національне цивільне процесуальне законодавство не містить механізму відновлення втрачених таким чином матеріалів цивільних справ. У зв'язку з цим потребує вдосконалення процедура відновлення втраченого судового провадження, оскільки повне відновлення обмежується вимогами статей

488 та 490 ЦПК України.

Розділ X ЦПК України містить нормативно-закріплений порядок відновлення втраченого судового провадження. Проте його навряд чи можна застосувати до відновлення матеріалів судових справ, що втрачені під час збройної агресії Російської Федерації, з декількох причин. Так, ст. 488 ЦПК України передбачає можливість відновлення втраченого повністю чи частково судового провадження, яке закінчено ухваленням рішення або у якій провадження закрито. Зазначена норма не передбачає можливість відновлення провадження по цивільній справі, яку втрачено під час розгляду справи по суті та в інших випадках, про які не зазначено у наведеній вище правовій нормі. Виникає питання і до визначення підсудності заяви про відновлення втраченого провадження. За правилами ст. 490 ЦПК України, відповідна заява подається до суду, що розглядав справу в якості суду першої інстанції. В той же час вважаю за доцільне запропонувати на законодавчому рівні доповнити встановлене правило підсудності. При цьому варто врахувати, що територіальна підсудність судової справи може бути змінена в умовах, зокрема, воєнного стану (ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). При цьому підсудність змінюється шляхом передачі справи до суду, котрий територіально найбільш наближений до того органу судової влади, котрий територіально найбільш наближений до того органу судової влади, котрий не може здійснювати правосуддя. У випадку неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження, останнє реалізуватиметься розпорядженням Голови Верховного Суду. Таке рішення також є підставою для передачі усіх справ, котрі перебували на розгляді суду, територіальні підсудність якого змінюється.

З причини висловлення пропозицій відносно розширення підстав для відновлення втраченого судового провадження, уявляється не доцільним існування такої підстави для відмови у відкритті провадження про відновлення втраченого судового провадження, яке на сьогодні закріплено у п. 1 ч. 4 ст. 492 ЦПК України. Мова іде про випадки подачі заяви про відновлення судового провадження, втраченого до закінчення судового розгляду та до ухвалення судового рішення в цілому.

Правила окремого провадження цивільного судочинства передбачають процедуру розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. В цій частині вирішальним є дотримання умов, викладених у нормах матеріального права, передусім у статтях 43 та 46 ЦК України.

За загальним правилом, фізична особа судом може бути визнана безвісно відсутньою за умови відсутності відомостей про місце її перебування протягом одного року в місці її постійного проживання. У випадку неможливості встановлення дня одержання останніх відомостей відносно місця перебування особи, початком її безвісної відсутності

вважається, відповідно до ч. 2 ст. 43 ЦК України, перше число місяця, що йде за тим, в якому такі відомості були одержані, а при неможливості встановлення цього місяця – перше січня наступного року. Під час воєнного стану на територіях проведення бойових дій, на нашу думку, слід звернути увагу на необхідність скорочення перебігу строку (ст. 43 ЦК України), впродовж якого відсутні відомості щодо місця перебування фізичної особи – до двох місяців з часу, коли востаннє було відомо про місце перебування фізичної особи (відносно осіб, які проживають чи перебувають на тимчасово-окупованих територіях України). У зв'язку з цим ч. 2 ст. 46 ЦК України доцільно виключити. У ч. 1 вказаної норми в той же час в якості підстав для застосування строку ймовірної загибелі фізичної особи, фразу «від певного нещасного випадку» додати «або військових дій». Підсудність цих справ доцільно віднести до будь-якого місцевого суду України з урахуванням правил інстанційної юрисдикції.

Поряд із викладеним, вважаю за необхідне звернути увагу на фактичну неможливість виконання судового рішення на тимчасово-окупованій території держави, надсилання виконавчих документів та судових рішень учасникам справи. І хоча на законодавчому рівні надсилання процесуальних документів певною мірою врегульовано шляхом їх публікації в електронних мережах та надіслання на електронні адреси учасників справи, питання виконання актів правосуддя на вищевказаних територіях не уявляється можливим.

Література

1. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України : монографія. Харків : Право, 2012. 624 с.
2. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 66–71.
3. Голубєва Н. Ю. Судові витрати: значення та види. *Часопис цивілістики*. 2009. Вип. 34. С. 11–16. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/165/53> (дата звернення: 30.04.2022).